

Глава 6 Егейська цивілізація. Мінойська держава

§ 1. Античний світ

Слово «античний» (лат. Antiquus) означає «стародавній». Так на-зивали історію Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, коли ще не було відкрито історію Єгипту, Вавилону та інших, набагато більш стародавніх, а отже, набагато більш «античних» держав. Починаючи з кінця XVIII століття (багато в чому завдяки експедиції Наполеона до Єгипта), було виявлено та потім прочитано історію більш стародавню, але термін «антична» вже було «окуповано» Грецією і Римом та за ними й залишився. Однак поняття «античний» означає набагато більше, ніж просто Греція і Рим. Античний світ - це особливий тип історії, який складається в умовах розвиненого громадянського суспільства, коли воно домінує над державою. Якщо в «азійському» типі суспільство є простим продовженням держави, то в античному держава є продо-вженням суспільства.

Глибокою основою античної цивілізації є господарський порядок, заснований на приватногосподарських відносинах. В античному типі держава не є монополістом господарських відносин, як це було в «азійських» цивілізаціях. Тут суспільство, а отже, й особистість мають економічний та політичний суверенітет, особистість володіє великими ступенями свободи, є історично більш активною і тому створює більш високу гуманістичну культуру. Якщо «азійське» суспільство звернене до «порядку», то античне - до людини.

Звичайно, це найзагальніші, «контурні» характеристики двох типів історії та цивілізації. Зсередини вони не такі «прості» і мають набагато глибший та багатіший зміст. (Зазначимо, що рецидиви «азіатчини» можуть зустрічатися і в античному типі, а вкраплення «античного духу» - в «азійських» культурах.): антична історія, антична культура, антична держава і право - основа європейської історії та європейської цивілізації. Для сучасного європейця античність - його «батьківський дім». Тут ми вчилися читати і писати, міркувати про початки світобудови, осягали ази історії, світ мистецтва, вчилися життєрадісному по-гляду на світ і людину; скільки існує світ, люди вивчатимуть античну філософію; імена великих «антиків» Гомера, Арістотеля, Платона,

Ге - родота, Олександра та Цезаря вже ніколи не зітруться з пам'яті людства. Для нас, правників, античний світ - це школа політики, державності, школа демократії та тиранії, школа права. Проходячи колами античної історії, ми подібно до великого Данте прозріваемо людський світ; тут з «Капіталійського пагорба» спостерігаємо, як зароджуються демократії, як і чому вони перетворюються на гігантські імперії та згодом руйнуються під тягарем власних суперечностей. Підступаючи до Брами Античності, ми мусимо, як і великий Флорентієць, сказати собі: «Тут треба, щоб душа була твердою, тут страх не має давати пораду».

Античний Світ - це перш за все світ Середземномор'я. Починаючи вивчення історії будь-якої держави, корисно попередньо ознайомитися з її географією. Інакше політична історія постає як абстрактна схема, де присутні тільки одні намальовані на дощечках імена («Англія», «Франція» і т. д.), подібно до того, як це мало місце в театрі Шекспіра, де замість декорацій на сцені виставлялися таблички з написами «ліс», «ріка», «гори» та ін. Особливо це стосується політичної історії Стародавньої Греції, де географія прямо диктує форми організації суспільства.

Отже, ми вирушаємо до Античного світу. Якщо попливемо Чорним морем на захід, увійдемо біля берегів Туреччини через пролив Босфор («перевезення биків») до крихітного Мармурового моря («Пропонтида»), потім через пролив Дарданелли (тут колись правив легендарний цар Дардан) увійдемо до Егейського моря (володіння легендарного царя Егея - батька Тесея), повернемо на південь, огинаючи лівим бортом знамениту Трою, то перед нами відкриється ув'язнена між Балканським півостровом із заходу та узбережжям Малої Азії зі сходу морська країна Егеїда - вигадливо порізані береги південного краю Балканського півострова (Пелопоннес), сотні великих та малих островів, серед яких виділятимуться з півночі на південь Лесбос, Хіос, Самос, Родос, група Кікладських островів з найбільшим із них - Санторіном, і, на-решті, - найбільший острів Крит. Пройшовши на захід між Критом та Пелопоннесом, ми увійдемо до Іонічного моря, тут натрапимо на Апеннінський півострів (Італія) і, огинаючи його та ідучи на захід, досягнемо східного берега Африки з його таким невідомим для рим-лян Карфагеном. Все, що входить до басейну Середземного моря між східним узбережжям Африки та західним узбережжям Малої Азії, і є Античним світом. Егеїда - світ Стародавньої Греції, Апенніни - володіння Стародавнього Риму, який з часом поглинув усе Середземномор'я й оточуючі його країни та народи.

З першого погляду на світ Середземномор'я видно, що тут зовсім інші природні умови розвитку людського суспільства, ніж на неозорих рівнинах Євразійського континенту або в долинах Нілу, Тигру та Євфрату, Янцзи та Хуанхе. Тут немає умов для «гідралічних» аграрно-общинних деспотій, просто немає місця, де могли б зібратися в одних кордонах 50 мільйонів людей, як було, наприклад, у Стародавньому Китаї; тут немає умов для

укорінення та просування цивілізації за до-помогою плуга та сокири, як на рівнинних просторах Росії, тут головні ландшафти - морські й головні комунікації - морські. Сотні островів, порізаність та важкопрохідність прибережних територій ускладнюють консолідацію окремих «народів» в одну велику державу (як, наприклад, у Єгипті чи Вавилоні), тому тут державність представлена багатьма окремими містами-державами (Арістотель налічував 158 держав- полісів). Лише зрідка та й ненадовго тут виникають (для ведення спільних військових дій) об'єднання міст - полісів (Афінський мор-ський союз). Невеликі розміри міст-держав полегшують розв'язання проблем управління: народні збори та ради старійшин у змозі безпосередньо бачити власну державу та управляти всім життям суспільства без посередництва численної бюрократії, як це було в гігантських державах Азії. Держави тут спочатку успадковують свої форми від родового ладу: народ - народні збори - рада старійшин - виборні вож-ді - нечисленна виборна адміністрація. Щоправда, зміст цих форм буде зовсім іншим, ніж той, про який писав Л. Морган як про «свободу, рівність та братерство прадавніх родів». Найважливіша риса Античного світу - слабкий розвиток державної власності та господарювання, приватного володіння та приватної власності, які у свою чергу визна-чають потребу в ринкових відносинах.

Тривалий час вважалося, що політична історія Східного Середземномор'я розпочинається з «гомерівських» часів, тобто з XII-IX століть до н.е. Однак починаючи з XIX століття тут було відкрито цивілізацію явно «державну», яка є старшою за власне «грецьку», щонайменше, на дві тисячі років. (Ситуація, схожа на відкриття на початку XX століття цивілізації Мохенджо Даро та Хараппи в Індії.) Аби була зрозумілою політична історія Античного світу, слід торкнутися його географічної та етнічної історії. Колись ще до появи людини нинішня Егеїда була частиною материка, що поєднував Балкани з Ма-лою Азією. Під цією територією проходить тектонічний розлам земної кори. Тектонічні процеси ще до появи людини призвели до опускання суші, на місці якої утворилися численні острови та гористі порізані береги Егеїди. Біля південного краю сьогоденного Пелопоннесу близько 25 тис. років до н.е. на місці нинішніх Кікладських островів унаслідок вулканічних процесів утворився острів Стронгеле («Круг-лий»), який пізніше назвали Санторін («Свята Ірина»). Південніше за Санторін, у 120 кілометрах від нього, утворився великий острів Крит. У такому вигляді застали Егеїду поселенці, що з'явилися тут.

Етнічна історія Егеїди тісно пов'язана з Балканами. Основними учасниками етногенезу, а отже, й утворення державної історії в Егеїді та материковій Греції були чотири етноси: 1) невідомі нам за мовною належністю поселенці острову Крит, які, за припущенням, прийшли з Малої Азії або Балкан та утворили тут у III-II тисячоліттях до н. е. блискучу Мінойську цивілізацію та Мінойську державу. Вони не були індоєвропейцями. Їх писемність та мову (лінійний «лист А», «фест- ський диск») і досі не прочитано; 2) не були греками і найдавніші етноси материкової Греції, - це були здебільшого пелаги, що в період ахейської (грецької) експансії частково винищені, частково асимільовані

ахейцями; 3) на рубежі XIII-XII століть до н. е. до материкової Греції вторгаються, як вважають, з Придунав'я через Балкани племена ахейців; 4) у XII-IX століттях до н. е. до материкової Греції вторгаються знову ж таки з Придунав'я дикі племена дорійців, розтрощуючи на своєму шляху блискучу Крито-Мікенську цивілізацію. Названі чотири групи етносів, частково винищуючи один одного, частково асимілюючись, утворили народ, який ми сьогодні називаємо греками, а самі вони іменують себе еллінами.

Політичну історію Егеїди подано низкою культур та державних утворень, що змінюють одне одного. (У літературі їх часто називають «цивілізаціями».) Найбільш рання з них - Мінойська держава, що до-сягла розквіту в третій половині II тисячоліття до н. е. Геологічна ката-строфа (1450 рік до н. е.) розтрощила цю державу. Ослаблена, вона без зусиль була завойована ахейцями, які, прийнявши багато елементів Мінойської цивілізації, заснували в Егеїді Крито-Мікенську цивіліза-цію з головним її містом - «златобагатими Мікенами». Починаючи з середини XII століття до н. е., крито-мікенський світ піддається на-валі дорійців з півночі Балкан. Набагато більш відсталі в культурному та соціальному розвитку, що жили ще родовим станом, однак мали залізну зброю, дорійці зіграли роль гуннів Античного світу. Вони роз-трощили крито-мікенський світ, зруйнували міста, відкинули розвиток країни на декілька століть назад. XI-IX століття до н. е. в історії Греції мають назву «темних часів», або «гомерівського періоду». Тільки з VIII століття до н. е. відроджуються цивілізація та державність, але це вже не могутня Мінойська держава і не крито-мікенська державність з ца-рями-басілеями, а світ міст-держав з переважно республіканським ладом. Важливу роль в історії цього світу мусили відіграти Афіни. Але спочатку Греція мала пройти крізь Мінойську та Крито-Мікенську державності.

§ 2. Мінойська держава

Суворо кажучи, Мінойська держава не була ані «грецькою» за своїм етносом, ані «античною» за своїм типом. Це була сакралізована монархія, котру очолював цар-жрець, який дуже нагадував відомих нам «священних царів». Господарський порядок тут схожий на майно-ві відносини в «азійських» деспотіях. Інформація, яку можна здобути, судячи з характеру будівель, палаців, багатих настінних розписів, по-ховань, свідчить про те, що тут були ще сильні пережитки матріархату. Егейську цивілізацію було відкрито наприкінці XIX століття. Початок дослідженням поклав археолог Генріх Шліман, який,

ідучи за «Іліадою» Гомера, спочатку відкрив стародавню Трою, а потім, у 1876 р., проводив розкопки в Мікенах. Розкопки на Криті були організовані з 1899 р. англійським археологом Артуром Евансом. Надалі були про-ведені дослідження на багатьох островах Егейського моря, у матери-ковій Греції. Було відкрито багато будівель, палаців, фортечних стін, предметів ремесла. Серед цієї спадщини особливо виділяється відомий палац («Лабіринт») у місті Кноссі на острові Крит (Кносський палац), будівництво якого відносять до XXI століття до н. е. Площа палацу становить близько 16 тис. квадратних метрів, він мав три (чи навіть чотири) поверхи. Тут були тронна зала, парадні приміщення, прикрашені мозаїкою, на нижніх поверхах - складські приміщення з величезною кількістю піфосів - посудин у людський зріст для зберігання вина, олії та інших палацових запасів. У палаці зберігалися велика кількість зброї, бойових колісниць, царські скарби. Крит домінував над усією Егеїдою, а також над материковою Грецією, де виділявся інший великий центр цивілізації - «златобагаті» Мікени. Мозаїчні розписи критських та мікенських будівель, що добре збереглися, говорять про високий матеріальний рівень життя тамтешнього суспільства. На мозаїчних картинах зображено урочисті пишні процесії, жінки у гарних одягах з відвертими декольте, багатими та складними зачісками, юнаки та дів-чини, що виконують ризиковані акробатичні вправи на спинах биків, які скачуть, тварини, птахи, морська фауна. Характерним є відсутність батальних сцен, як нібито це суспільство не знало війн. У всьому від-чувається, що ці люди тут жили в безпеці, в умовах комфорту; міста Криту не мали фортечних стін, на відміну від материкової Греції.

Матеріальна культура Криту свідчить про його тісні торговельні зв'язки з Єгиптом, Месопотамією, Сирією, Хетською державою. В цілому вимальовується картина високорозвиненої цивілізації, що склалася тут у III-II тисячоліттях до н. е. та нічим не поступалася су-часним відносно неї цивілізаціям Єгипту, Вавилону, Хеттської держа-ви. Про характер Мінойської державності можна судити лише взагалі, головним чином за пам'ятниками матеріальної культури. Писемні пам'ятники, що збереглися (лінійний «лист А», видатний «Фестський диск»), і досі ще не розшифровано.

В одному немає сумнівів: Мінойська держава за характером дер-жавного ладу була монархією типу «азійських» деспотій, однак зі значними «відхиленнями»: це була перш за все морська держава, що царювала в Егеїді, і тутешнє суспільство, без сумніву, мало більшу ступінь свободи, ніж у класичних «сухопутних» деспотіях. Але ви-никає питання: як могла скластися єдина держава за умов морської, острівної цивілізації? Відповідь, на наш погляд, криється в тому простому факті, що Крит був найбільшим островом Егеїди. У Крита, в будь-якому разі до середини II тисячоліття до н. е., не було рівного суперника. Маючи могутній флот та контролюючи торговельні шля-хи, Мінойська держава домінувала в Егеїді й тримала в залежності багато міст-держав Пелопоннесу, в тому числі «златобагаті» Мікени. (Артур Еванс при розкопках у Мікенах дійсно знайшов багаті золоті скарби. Гомер, називаючи Мікени «златобагатими», говорив правду!)

У період XX-X століть до н. е. до Балканського півострова вторгаються (за припущенням, з Придунав'я) індоєвропейські племена ахейців. Стоячи на нижчому рівні розвитку, ніж критяни, вони, як це часто траплялося в історії, розрошують більш високу цивілізацію, відкриваючи нову, власну «грецьку» сторінку в історії Середземномор'я. Приймаючи елементи високої критської цивілізації, ахейці у XV-XIII століттях створюють свою високорозвинену Мікенську культуру. Однак у XII-X століттях до н. е. вони піддаються навалі нових племен - дорійців. Ахейська цивілізація занепадає, реставруються родоплемінні відносини, багато міст занепадають. Але деякі міста, які стояли осторонь від дорійського «потoku», зберегли свою культуру. До числа таких міст належать Афіни.

§ 3. Крито-мікенська державність

Катастрофа обрушилася на процвітаючу Мінойську державу у 1450 р. до н. е. Вулкан Фера, що знаходився у 120 км від Криту, ви-вергаючись, засипав Егеїду попелом, поглинув більшу частину архі-пелагу, залишив від нього острів Санторін, потім втягнув до розпаленої кальдери величезні маси води та, вибухнувши як перегрітий котел, породив в Егейському морі хвилі до ста метрів. Обрушившись на ост-рови та узбережжя Егеїди, цунамі зруйнувало багато міст та поселень, в тому числі столицю Криту - Кнос. Солон, який багато мандрував, - один із «семи мудреців» давнини і реформатор Афін - почув від хал-дейських жерців історію, що колись безліч кораблів пливли з країни Атлантиди, яку поховали в пучині моря розгнівані боги. Від Солона цю історію перейняв Платон, який передав її своїм сучасникам. Він нібито повідомляв, що катастрофа трапилася за 9000 років до Солона. Так народилася проблема знаменної й таємничої Атлантиди, що не загинула до цього дня.

На жаль, люди так потребують таємниці! А все було простіше. Під час переписування стародавніх текстів було дописано зайвий нуль. Насправді катастрофа трапилася за 900 років до Солона. Тоді все стає на свої місця: катастрофа трапилася у 1450 році до н. е., тобто йдеться про Санторін. Вона підірвала могутність Мінойської держави. Крит було без зусиль захоплено та заселено материковими ахейцями, які багато перейняли від мінойської культури. Віднині домінування пере-йшло до ахейців з їх головним містом -

Мікенами. Сплав мінойської та ахейської культур отримав назву крито-мікенської культури. (Дуже часто в літературі йдеться про крито-мікенську цивілізацію.) Писемні пам'ятники, що збереглися (лінійний «лист Б»), а також пам'ятники матеріальної культури дозволяють лише загальною судити про характер Крито-Мікенської державності.

Крито-Мікенська цивілізація почала складатися у ХУШ-ХУН століттях до н. е., коли в Греції виникли Афіни, Мікени, Тиринф, Пілос та інші міста-держави. Свого розквіту цивілізація досягає у ХУТ-ХГ століттях до н. е. Цей час прийнято називати Мікенською епохою, за назвою найбільшого політичного та економічного центру материкової Греції, розташованому в Арголіді, - міста Мікени. («Златобагаті Мікени» Гомера.) У ХІІІ столітті до н. е. ахейці захоплюють Крит, Кікладські острови з най-більшим із них - Санторіном, засновують у материковій Греції міста-держави Коринф, Дельфи, Фіви; прокладають нові торговельні шляхи до Кавказу, Сицилії, Північної Африки.

Державність цього часу подано типічним містом-державою. На відміну від міст Мінойської держави міста-держави ахейців являють собою потужні фортеці. Їх стіни складено з необроблених важких брил, вага яких сягає 12 тонн. Військова безпека народу була головною заботою. Це диктувало форми організації суспільства. За межами фортечних стін був чужий та ворожий світ. Зрозуміло, що спорудження таких держав-фортець потребувало певної згуртованості та централізованої координації дій «народу». Внутрішня соціальна структура такої держави, характер влади найкраще представлені в гомеровській «Іліаді». Це своєрідна монархія, що зберігає багато елементів родо-племінного ладу. Головою держави є монарх-басилей, він же верховний жрець, але поряд із ним зберігаються народні збори, рада старійшин. Таку форму прийнято називати військовою демократією. Ахейські міста-держави могли ворогувати між собою, могли об'єднуватися у союзи, коли йшлося про спільні завойовницькі походи. Чудова ілюстрація - союзний похід ахейців на Трою під проводом «царя» Мікен - Агамемнона. Усі внутрішні «секрети» ахейського міста-держави розкрив Гомер у сцені сварки Ахілла з Агамемноном під стінами Трої. Облога Трої триває десятий рік. Сподівання взяти місто штурмом убувають. В одній із сутичок ахейці як трофеї захоплюють у полон троянських дівчат Брисеїду та Хрисеїду. Остання - донька троянського жерця храму Аполлона Хриза, дістається предводителю ахейців Агамемнону, Брисеїда - Ахіллу. Хриз пропонує Агамемнону багатий викуп за свою дочку, але Агамемнон з гнівом проганяє батька. Хриз звертається з благанням до Аполлона та просить «помститися аргів'янам». Аполлон чує благання жерця й насилає нещастя на ахейський табір. Ахейці кличуть по допомогу свого жерця Калхаса та вимагають розкрити причини нещастя. Калхас каже: нещастя не припиняться, доки полонену Агамемнона Хрисеїду не буде повернено своєму батькові. Ахілл застерігає Агамемнона заради спільного блага повернути Хрисеїду батькові. Про це саме прохає Агамемнон народ, що оточив його. Агамемнон після тривалих сперечань нарешті погоджується, але вимагає, аби як сатисфакцію Ахілл віддав йому свій трофей - Брисеїду. Ахілл у гніві звертається до Агамемнона:

Славою гордий Атрид, беспредельно корыстолюбивый,

Где для тебя обрести добродушным ахеям награду? ...

Царь, облеченный бесстыдством, коварный душою мздолюбец... Я за себя ли пришел, чтоб Троян, укротителей коней,

Здесь воевать? Предо мною ни в чем не виновны трояны...

Нет, за тебя мы пришли, веселим мы тебя на троянах,

Чести ища Менелаю, тебе, человек псообразный.

Ты же, бесстыдный, считаешь, ничем то и все презираешь...

Два «герої» непримиренні. Виходу немає. Народ розгублено мов-чить. І тут доноситься голос іншого персонажа. Це Ферсит. Він худий та горбатий, у нього плішива гостра голова, каркаючий голос, він бо-ягузливий нікудишній воїн. Гомер явно не любить його, та зрозуміло чому:

Только Ферсит меж безмолвными каркал один празднословный,

В мыслях имея всегда непристойные речи,

Вечно искал он царей оскорблять, презирая пристойность,

Все позволяя себе, что казалось смешным для народа...

-□□□□ Что, Агамемнон, ты сетуешь, чем ты еще недоволен?

Кущи твои преисполнены меди, и множество пленниц

В кущах твоих, которых тебе, аргивяне избранных

Первому в рати даем, когда города разоряем.

Жаждешь ли злата еще, чтоб его кто-нибудь из троянских

Конников славных принес для тебя в искупление сына?

Ферсит закликає воїнів припинити облогу та повернутися по своїх домівках. Народ вагається. Напружену ситуацію розряджає Одисей: «Смолкни, безумный», - звертається він до Ферсита та срібним скіпе-тром вдаряє зухвалого оратора поміж плечей. Ферсит скулився, заплакав та шаснув до юрби. Комічна сцена розрядила обстановку. Облога Трої тривала.

У намальованій Гомером картині перед нами розкривається практична «конституція» внутрішнього життя ахейського міста-держави. Народ-плем'я ще має голос, але могутні «герої» вміють ним управляти; виборні вожді перетворилися на «царів» - басилеїв, «кущі» їх сповнені і міді, і бранок. Ці «кущі» акумулюють не тільки багатства, а і владу. Перед античним містом-державою відкриваються дві перспективи: стати або «азійською» деспотією, або містом-республікою. Шлях було вказано Афінами.

